

FIGYELŐ

PERÉNYI ROLAND
*A NAGYVÁROSI BŰNÖZÉS
TÁRSADALOMTÖRTÉNETE*

HÉTKÖZNAPI BŰNÖZÉS BUDAPESTEN A 19–20. SZÁZAD FORDULÓJÁN

CÍMŰ PHD ÉRTEKEZÉSÉNEK NYILVÁNOS VITÁJA

DOKTORI TÉZISEK

A bűnözés – és általában a deviáns viselkedési módok legtöbb típusa – minden társadalomban meglévő jelenség. Mégsem állíthatjuk azt a kriminalitásról, hogy az egyfajta antropológiai állandót képez. A bűnözés, mint minden deviánsnak minősülő viselkedési forma olyan társadalmilag konstruált fogalomnak tekintendő, amelyet nagymértékben meghatároznak az adott szociális viszonyok. A bűnözés és a büntett általánosan érvényes koncepcióját többnyire az adott társadalom hatalmi pozícióban lévő csoportjai, az elitek határozzák meg. Ez a felfogás határozza aztán meg az igazságszolgáltatás, a büntetés-végrehajtás és végül a bűnüldözés intézményes működését egyaránt. Ebből következik, hogy a bűnözés saját történetiséggel bíró társadalmi jelenség.

A disszertáció elsősorban annak bemutatására koncentrál, hogy a századfordulós Budapest társadalmának bizonyos csoportjai, legfőképpen az elitek hogyan látták, illetve láttatták a korszak bűnözésének problémáját. Úgy véljük, hogy – és ez a megállapítás ma már a bűnözéstörténetben általánosan elfogadottnak számít – a múltbeli bűnözés kutatójaként nem törekedhetünk arra, hogy a bűnözés „valóságát” tárjuk fel, hiszen forrásaink erre kevésbé alkalmasak. Ritka az olyan eset, amikor maguk a bűnözők szólalnak meg a forrásokban, s még ennél is ritkább, ha áldozataik teszik ezt. A nagy számú írott és levéltári forrás azonban lehetőséget ad arra, hogy betekintést nyerjünk a bűnözésről a 19–20. század fordulójának Budapestjén zajló társadalmi, politikai és tudományos diskurzusokba.

Vizsgálódásaink középpontjában elsősorban nem a nagy port felkavaró, többnyire véres esetek állnak, hanem azon bűntípusok, amelyeket összefoglalóan a hétköznapi bűnözés fogalmával jellemezhetünk. A hétköznapi bűnözés kategóriájába sorolunk minden olyan, elsősorban kisebb anyagi kárral vagy testi sérüléssel járó bűncselekményt – kisebb értékű lopások, rablások, becsületsértés, könnyű testi sértés –, amelyek esetében nagyobb volt annak esélye, hogy a hétköznapi városlakó (akár áldozatként, akár tanúként vagy esetleg elkövetőként) részesévé válhatott, s nem csak a sajtóból értesülhetett róla. Persze ez nem jelenti azt, hogy egyáltalán nem foglalkozunk híres bűnesetekkel; bizonyos esetekben ugyanis éppen egy-egy nagy visszhangot keltő eset segítségével világíthatók meg olyan jelenségek, amelyek a hétköznapi bűnözésre is jellemzők, de ott – például a források hiánya miatt – jóval nehezebben hozzáférhetők.

Dolgozatunk egy olyan komplex város- és társadalomtörténeti kutatás eredményeit

tükrözi, amely egy adott társadalmi jelenség, a bűnözés vizsgálatán keresztül mutatja be a századfordulós Budapestre jellemző szociális problémákat, valamint a középosztálynak az ezekhez kapcsolódó látásmódját.

A disszertáció két fő részre osztható. Az elsően a bűnözés „hivatalos”, az igazságszolgáltatás, a bűnüldözés és a 19. század végén Magyarországon is megjelenő tudomány, a kriminológia által közvetített képét vizsgáltuk, míg a második nagyobb egységben a nyilvánosság, pontosabban az információszerzés csatornáin, valamint a nagyvárosi populáris kultúra különböző megnyilvánulási formáin keresztül próbáltuk meg bemutatni, hogy milyen kép élhetett a hétköznapi városlakóban korának bűnözőiről. E két nagyobb egység három-három fejezetre oszlik. A fejezetek mindegyikében különböző módszertani megközelítéseket alkalmaztunk. Az első, illetve negyedik fejezetben egy narratív forrásokra alapozott diskurzuselemzés található, míg a második és ötödik fejezetekben statisztikai elemzést végeztünk. Úgy gondoltuk, hogy a téma bemutatásakor nem elegendő e két módszer alkalmazása, ezért mindkét nagyobb egységet kiegészítettük egy harmadik típusú, a statisztikai elemzést a kvalitatív forrásokkal részben ötvöző vizsgálattal, melynek középpontjában a főváros térbeni fejlődése és a bűnözés budapesti sajátosságai között megfigyelhető összefüggések bemutatása áll. A kriminalitás városi térben történő elhelyezésével, a városlakók „bűnös Budapestről” alkotott mentális térképének megrajzolásával ugyanis közelebb kerülhetünk annak megértéséhez, hogy a századfordulós Budapest lakói hogyan érzékelték koruk társadalmi problémáit.

Vizsgálatunk időbeli korlátját Budapest századfordulós korszaka, azaz az 1896 és 1914 közötti szűk két évtized jelenti. A dolgozat kezdőpontját egy politikatörténetileg kevésbé fontos, Budapest várostörténete szempontjából viszont annál jelentősebb év, 1896 jelenti. 1896-ot a Budapest várostörténetével foglalkozó munkák általában mint a városeyesítés utáni urbanizáció, a metropolisszá válás első, a milleniumi kiállításban kicsúcsosodó szakaszának végét, és a modern nagyvárosi társadalom – és az ezzel együtt járó társadalmi feszültségek – létrejöttének időszakát látják. Ugyanakkor 1896 nem csak az Ezredéves Kiállítás és a hozzá kapcsolódó ünnepek miatt – amelyek persze a bűnüldözés és bűnmegelőzés szempontjából is komoly kihívást jelentettek a hatóságok számára – fontos számunkra. Számos más tényező is indokolja az 1896-os év kezdőpontként való választását. Nagyjából erre az időszakra, az 1890-es évek elejére-közepére alakultak ki ugyanis az 1881. évi XXI. törvénycikk által létrehozott fővárosi államrendőrség főbb szervezeti egységei. Ilyen például a bűnügyi nyilvántartó, a detektívosztály vagy a dolgozatunk szempontjából különösen fontos rendőri sajtóiroda, amely éppen 1896-ban vált önálló intézménnyé a rendőrség szervezetén belül. Az 1890-es évekre alakultak ki azok a büntetőjogi keretek is, amelyek meghatározzák a bűnözés körébe tartozó cselekményeket és létrehozzák a büntetőbíráskodás alapvető intézményeit, s a Budapest körül egyre rohamosabb ütemben duzzadó elővárosi övezet okozta szociális feszültségek (és az ehhez kapcsolódó közigazgatási és rendészeti problémák) is ekkor éleződnek ki. Végül, de nem utolsósorban ekkortól jelenik meg számos, vizsgálatunk szempontjából fontos forrás: a főkapitányi jelentéseket például 1895-től adták ki évente, ugyanekkortól publikálja a fővárosi Statisztikai Hivatal *Budapest székes főváros Statisztikai Évkönyveit*, de számos új, a modern tömegsajtó

minden főbb jellemzőjét felmutató hírlap is ebben az időszakban jelenik meg először. Korszakunk végpontja viszonylag kevés magyarázatra szorul, hiszen az első világháború kitörésével véget ér a „boldog békeidők” utolsó szakasza. Bár a korszakkal foglalkozó történészek általában az első világháború végét, a Habsburg Monarchia felbomlását tekintik korszakhatárnak, bűnözéstörténeti szempontból inkább a háború kitörésével kell lezárunk vizsgálódásainkat. Ez elsősorban kriminálszociológiai szempontokkal indokolható. A világháború kitörésével ugyanis a férfi lakosság jelentős része a frontra távozott, s ezzel a nagyvárosi bűnözés társadalmi keretei is nagymértékben átrendeződtek. Ráadásul a háború előrehaladtával fokozódó gazdasági problémák, a mindennapi életben is jelentkező gondok hatására a bűnözésnek új formái jelentek meg, amelyeket a bűnüldöző hatalomnak szankcionálnia kellett.

Ezek alapján tehát az 1896 és 1914 közötti időszakot város- és bűnözéstörténeti szempontból egységes korszaknak kell tekintenünk. A két végpont között eltelt majdnem húsz év alatt ugyanakkor számos olyan társadalmi probléma tematizálódik, amelyek a bűnözésről alkotott koncepciókat is nagymértékben befolyásolják. A századfordulótól kezdődően kiépülő állami szociálpolitika hatására például előtérbe kerül a fiatalok bűnözők, illetve ehhez kapcsolódóan a börtönből kiszabadultak társadalomba történő visszailleszkedésének kérdése. Mindez pedig arra utal, hogy ebben az időszakban alapvető változások mentek végbe a nagyvárosi, „modern” bűnözés társadalmi megítélése terén. Disszertációnk fő célja e változás főbb jellemzőinek bemutatása.

Az itt megjelölt korszak egyik fontos változása a bűnözésről szóló tudományos diskurzus terén figyelhető meg. A Magyarországon a 18–19. század fordulóján megjelenő bűnügyi statisztikában ugyan csak korszakunk végére tisztultak le a modern, hosszú távú összehasonlításokat is lehetővé tevő kriminálstatisztika körvonalai, ennek ellenére a statisztikusok már a századfordulón megkísérelték a rendelkezésre álló töredékes adatok alapján a bűnözés társadalmi mutatóinak részletes elemzését (I. 1. fejezet).

Ezzel párhuzamosan jött létre az európai kriminológiai gondolatok hatására egy kifejezetten a bűnözés jelenségével foglalkozó tudományág, amely korszakunk során fokozatosan önállósult és intézményesült. A kriminológia első képviselői igyekeztek a legfrissebb külföldi elméleteket elsajátítani és a magyar viszonyokra alkalmazni, így korszakunk elején még elsősorban a Cesare Lombroso torinói orvos által megteremtett kriminálanropológia és a nyomában létrejövő „pozitív iskola” elméleteit tanulmányozták. Az 1900-as években azonban – az európai kriminológiai gondolkodásban végbement paradigmaváltással egy időben – az addig a test külső jegyeit értelmező tudósok egyre inkább a társadalmi tényezők (például a szegénység, az alkoholizmus, a családi és lakáskörülmények) fontosságát hangsúlyozták (I. 2. fejezet).

Jórészt e szemléletváltásnak köszönhetőek a korszakunk végén végrehajtott büntetőjogi reformok. Az 1908-ban elfogadott első büntetőnovella alapvető változásokat hozott a bűnözés megítélésében. A majdnem harminc évig változtatás nélkül érvényben lévő, 1878-ban kidolgozott büntetőtörvénykönyvvel szemben a büntetőnovella sokkal differenciáltabban tekintett a bűnözés jelenségére. Egyrészt sokkal inkább figyelembe vette a bűntény elkövetésének okait és körülményeit – aminek a bűnvádi eljárásban is komoly következményei voltak, hiszen az általunk vizsgált korszakban egyre fontosabb szerepet kaptak a bizonyító eljárásban a különböző szakértők (orvosok,

fegyverszakértők, pszichológusok) –, másrészt különbséget tett az egyes bűnelkövetők között, elsősorban kor és előélet tekintetében. A büntetőnovella egyik jelentős újítása volt, hogy a fiatakorúakat teljesen külön kezelte – ennek eredményeként születtek meg előbb a rendőri gyermekbíróságok, majd a fiatakorúak bíróságai. Ennek következtében a bűncselekményeket elkövető fiatalok sokkal enyhébb bánásmódban részesültek, de ugyanakkor ennek a kitüntetett bánásmódnak köszönhetően egyre több, a fiatakorúakra jellemző viselkedési minta kriminalizálódott, így a társadalmi kontroll és fegyelmezés kiszélesedésével – ennek egyik jele a javítóintézetek rendszerének kiépülése – egyre nagyobb társadalmi nyomás nehezedett a fiatakorúakra.

A büntetőnovella a felnőtt bűnözők esetében egy fontos különbségtétellel élt; a büntetőjogi reformok nyomán ugyanis a bűnözők csoportja szétvált egy, a korabeli kriminológiai gondolkodásban számszerűleg jóval nagyobbak tekintett „alkalmi”, valamint a jóval kisebb számú, ámde a fennálló társadalmi rendre annál veszélyesebb professzionális bűnözői rétegre. A büntetőjogi reform hatására az első csoporttal szemben enyhébb büntetéseket (köztük a büntetés felfüggesztését) alkalmazhattak a bírók, míg a visszaesőkre és a „megrögzött” bűnözőkre az igazságszolgáltatás a törvények teljes szigorával sújtott le.

Miközben a korszak kriminálstatisztikusai szerint a hivatásszerű bűnözők a bűnözés „valóságának” csak egy szeletét adják, addig a rendőrség bűnözőképét egyértelműen a „rovott múltúak” koncepciója határozta meg. A 19. század végére professzionizálódó rendőrség egyik legfontosabb feladatát a bűnözők identitásának felismerése és rögzítése jelentette. Ennek érdekében a főváros rendvédelmi szerve mindent elkövetett a századfordulón, hogy – lépést tartva más, nyugat-európai rendőrhatalóságokkal – megismerje és alkalmazza a legújabb identifikációs technikákat. Mivel azonban ezek az adatrögzítési és nyilvántartási mechanizmusok elsősorban a többszörösen büntetett, professzionális bűnözőkre alkalmazva voltak hatékonyak, ezért a bűnözés rendőrségi percepcióját – mind testületi, mind egyéni szinten – egyértelműen a „bűnöző osztályokkal” kapcsolatos megállapítások határozták meg (I. 3. fejezet). Ezt jól mutatja az az 1896-ban készült, mintegy 14 000 nevet és személyes adatot tartalmazó jegyzék is, amely a „rovott múltúak” azonosításának megkönnyítését volt hivatott szolgálni.

A századfordulón keletkezett rendőrségi statisztikák alapján próbáltuk vizsgálni a bűnözés főbb jellemzőit. Elemzésünkéből kiderült, hogy bár valóban megfigyelhetők olyan jelek, amelyek a bűnözés „modernizációjára” utalnak – ez elsősorban a kapitalista viszonyokból fakadó bűnözés térnyerésében figyelhető meg –, de a kriminalitás struktúrájának átrendeződése nem jelenti egyértelműen a bűnözés „civilizálódását”; korszakunk során összességében nem csökkent az erőszakos cselekmények száma, megjelentek viszont az erőszaknak újabb formái, amelyek a nagyvárosi életmód sajátosságaiából fakadtak (II. 1. fejezet).

Budapest jellegzetes városfejlődése ugyanakkor nagymértékben befolyásolta a bűnözés térbeli elrendeződését. A rendőrhatalóságok és a sajtó szemében elsősorban a külvárosok és az egyre dinamikusabban fejlődő elővárosi övezet jelentették a „bűnözés terét”. Mégis, a rendőrség utcapolitikáját nem a főleg munkások és városi kisegyzisztenciák által lakott kültelkek ellenőrzésének kiterjesztése határozta meg, hanem a belső, középosztály által lakott kerületek védelmi hálójának sűrűbbre szövése

(III. 1. fejezet). Ezzel együtt a fővárosi rendőrség egyre nagyobb figyelmet szentelt az elővárosoknak. Ezt a folyamatot jelzi a budapesti rendvédelmi szervek hatáskörének kiterjesztése, amely előbb 1890-ben Újpest és Rákospalota, majd 1912-ben Kispest, Erzsébetfalva és Pestszentlőrinc esetében valósult meg. A rendőrség „terjeszkedése” ugyanakkor nem csupán a közbiztonság és a bűnözés szempontjából érdekes; a hatáskör kiterjesztésének kérdése ugyanis az elővárosi övezet Budapesthez csatolásának, azaz Nagy-Budapest előszelének is tekinthető (III. 2. fejezet).

A századfordulóra Budapesten is létrejött az a nagyvárosi populáris kultúra, amelynek mind a termelői, mind pedig a fogyasztói oldalán részt vettek a társadalom egyre szélesebb rétegei. S bár a tömegkultúra előállítói között elsősorban középosztálybeli és kispolgári származásúakat találunk, mégis azt mondhatjuk, hogy a szélesebb közönség is aktívan részt vett e tömegkultúra alakításában; a befogadók tudatos fogyasztói magatartása nagymértékben meghatározta egy-egy kulturális vállalkozás sikerét vagy kudarcát. Így jött létre az első világháborúig az a sajátos, elsősorban a piaci viszonyok által meghatározott budapesti tömegkultúra, amelynek fogyasztásában kivétel nélkül minden társadalmi csoport részt vett.

A bűnözés kérdése fontos szerepet töltött be mind a modern tömegsajtóban, mind pedig a nagyvárosi populáris kultúra különböző szórakozási formáiban. Míg azonban a különböző napilapok igyekeztek többé-kevésbé kiegyensúlyozottan tudósítani a különböző bűntípusokról, addig az olcsó, szenzációhajhász ponyvák, detektívregények vagy például a vásári látványosságokból kifejlődő panoptikumok tematikáját egyértelműen a véres gyilkosságok határozták meg. Ugyanakkor az is megfigyelhető, hogy a korszakunkban megjelenő új, a képi információkra alapozó szórakozási formák, mint az álló- és mozgóképeket felolvasott szöveggel kombináló diavetítések vagy a mozi, már megjelenésükkor nagy hangsúlyt fektettek a bűnözés bemutatására (IV. 1. fejezet).

Persze a különböző sajtótípushoz sorolható hírlapok bűnügyi tudósításai között is megfigyelhetők jelentős különbségek. Míg a századfordulón megjelenő bulvársajtó sokkal intenzívebben, részletesebben, gyakran képi információkkal kiegészítve számolt be egy-egy szenzációs esetről, addig a komoly politikai lapokat inkább a bűnügyi hírek rövidege, tárgyilagossága, de ugyanakkor nagyobb száma jellemezte. Vizsgálatunkból egyúttal az is kiderült, hogy az elemzett sajtótermékek közül leginkább a munkásmozgalom politikai napilapja, a *Népszava* használta a bűnügyi híreket „eszmehirdetésre”, azaz politikai nézeteinek és társadalomképének közvetítésére (V. 2. fejezet).

A modern, üzleti alapokon nyugvó sajtó mellett korszakunk során megjelent egy, az újságíráshoz, ezen belül is a riporthoz kötődő új műfaj, a népszerű bűnügyi irodalom, illetve a társadalmi élet árnyoldalainak megvilágítását célzó, részben társadalomtudományos módszereket alkalmazó szociális riport. Mindkét műfaj megteremtésében olyan riporterek, írók és rendőrtisztviselők vettek részt, akik – amellet, hogy felismerték az új témák feldolgozásában rejlő üzleti lehetőséget – igyekeztek felhívni az olvasóközönség figyelmét a főváros addig többnyire pozitívan ábrázolt fejlődése nyomán keletkezett szociális problémákra. Amíg a népszerű bűnügyi irodalom esetében ez a cél inkább másodlagos volt, s ezért a művek által közvetített bűnözőkép meglehetősen sematikus,

egy naív-romantikus megközelítést alkalmaz, addig a nagyváros nyomornegyedeibe – többnyire a rendőrség kíséretében – kiszálló szociális riporterek már jóval nagyobb szociális érzékenységről tettek tanúbizonyságot. A két, egymástól látszólag teljesen elkülönülő stílus közötti kapcsolatot a rendőri riportert Tábori Kornél jelenti, aki az 1900-as évek végére Budapesten is meghonosította a nyugati újságírásban ekkor már széles körben elterjedt szociális riport műfaját (VI. 1. fejezet).

Összefoglalva elmondhatjuk tehát, hogy a századfordulós Budapesten a bűnözésről alkotott hivatalos koncepciók, illetve a téma nagyvárosi tömegkultúrában történő ábrázolása terén számos olyan elem figyelhető meg, amelyet a témával foglalkozó társadalomtörténészek más 19. század végi európai és amerikai nagyvárosban is kimutattak. Míg azonban számos nyugati metropoliszban valóságos morális pánikot okozott a bűnözés állandóan növekvő fenyegetésével kapcsolatos politikai és sajtópropaganda, addig Budapest esetében ez csak nyomokban figyelhető meg. Elemzéseink alapján megállapíthatjuk, hogy a századfordulós Budapestre is érvényes a kérdést Berlinben vizsgáló történészek, Thomas Lindenberger és Andrew Lees azon kijelentése, miszerint növekedtek ugyan a korszakban a belső politikai és társadalmi feszültségek, és a bűnözéssel kapcsolatban is felfigyeltek a kortársak néhány aggasztó jelenségre, mégsem hatotta át a társadalmat a fennálló rendet felborító bűnözéshullámtól való félelem.

*THE SOCIAL HISTORY OF METROPOLITAN CRIME.
EVERYDAY DELINQUENCY IN FIN DE SIÈCLE BUDAPEST*

DOCTORAL THESIS

Crime and generally most types of deviant behaviour are present in every society. Criminality still doesn't constitute a kind of anthropological constant. Delinquency, just like any form of deviant behaviour is considered to be a socially constructed concept that is largely determined by specific social conditions. The most commonly accepted ideas about crime are usually defined and controlled by social groups in power, by the elites. These notions of crime dominate the functioning of jurisdiction, the penal system and finally the institutional mechanisms of law-enforcement. It follows that criminality as a social phenomenon has its own historicity.

The present thesis focuses on social discourses — or to be more precise, the middle-class notions — about crime in fin de siècle Budapest. We believe that — and this statement is now generally accepted within the discipline of the history of crime — historians of criminality cannot seek for the „reality” of delinquency in the past, because the sources available are by no means suitable for this. In some rare cases you can find sources, where offenders themselves testify about their deeds, and even rarer, if victims do so. The large number of written and archival sources, however, provides an opportunity to obtain insight into the social, political and scientific discourses about crime in 19-20th century Budapest.

The analysis focuses primarily on the so called ordinary or everyday crime. We classified all the offences with minor material damages or bodily injury — like theft, robbery, slander, assault and battery — as everyday crime. In these cases the chance

to become a part was greater for an ordinary city dweller (as a victim, a witness, or even as an offender). Of course, this does not mean that we completely exclude famous criminal cases from our analysis. In some cases we can only illuminate some features of everyday crime by taking a highly publicized criminal case as an example because of the lack of sources.

The paper reflects the results of a complex research of urban and social history. The aim of our analysis is to show the social problems and tensions typical for turn of the century Budapest and the visions of the middle classes about these through the examination of a given social phenomenon, namely crime.

The paper is divided into two parts. In the first we examine the „official” discourses of crime within jurisdiction, law enforcement and the science of criminology which was established at the end of 19th century in Hungary. In the second part we observed through the public channels of information exchange and through various forms of urban popular culture the images of crime and criminals living in the minds of everyday people. Both units of the paper are divided into three chapters each. In each chapter different methodological approaches were used. The first and fourth chapters are based on a discourse analysis of narrative sources, while in the second and fifth chapters we carried out an analysis of statistical data. We felt that it's not sufficient enough to adapt only these two approaches, therefore a third type of method was added, where both statistical and narrative sources were used. Here we focused on the connections between the spatial growth of the city and the characteristics of urban crime in Budapest. By placing crime in urban space and drawing up the mental maps of „criminal Budapest” we can get closer to understand how citizens perceived the social problems of their times.

The time limits of the investigation represent nearly two decades between 1869 and 1914. We start our investigations with the year 1896, which represents the start of a new era from the aspect of urban rather than political history. 1896 is regarded in works of urban history as a date that marks the end of the first period of urbanization after the unification of the cities Buda, Pest and Óbuda in 1873, but also the highlight of this period with the Millennium Exhibition. Moreover, the year 1896 also means the beginning of the era of modern metropolitan society — and also the outset of social tensions. However, 1896 is not only due to the Millennium Exhibition and the associated festivities which of course meant a major challenge for the authorities. Many other factors also justify our decision to select 1896 as a starting point. The main organizational units of the Budapest Metropolitan State Police (established by the Police Act in 1881) were formed at the beginning and middle of the 1890's. The criminal records department, the detective division all were organized in these years and the press bureau — which is particularly important for our analysis — was just established as an independent institution in 1896. Even the main framework of criminal law was developed in the 1890's. This framework defined the offences regarded as crime and constituted the fundamental institutions of penal jurisdiction. The social tensions (and the associated administrative and policing problems) connected to the rapidly growing suburban areas also became sharper in this period. Last but not least, many important sources were first published in these years. The annual reports of the chief constable, the statistical yearbooks of the Statistical

Office of Budapest and also many newspapers with the characteristics of modern mass media were published the first time in the 1890s.

The closing date of our investigation doesn't need to be explained in detail. With the outbreak of World War I the last phase of the so called „happy peacetimes” ended abruptly. Although most historians regard the end of World War I and the decline of the Austro-Hungarian Empire as the closing date of this period, from the angle of the history of crime we must close our analysis preferably with the beginning of the war. This decision can be justified most of all by criminological considerations. With the outbreak of World War I a significant part of male population left Budapest to serve on the frontlines. With that the social framework of urban criminality changed enormously. In addition, as the war progressed, the growing economic problems and tensions observed in everyday life caused the rise of new forms of delinquency which were to be sanctioned by state powers.

Based on these statements therefore, the period between 1896 and 1914 must be regarded as a homogeneous era from the standpoint of both criminal and urban history. During these almost twenty years between the two endpoints, however, a number of social problems emerged, which problems highly influenced official concepts of crime. As an effect of the development of social policy for example has arisen the question of juvenile offenders and the reintegration of former prisoners. This, in turn suggests that during this period fundamental changes have taken place in the social discourses around „modern” urban crime. The main goal of the dissertation is to show the main characteristics of these changes.

A major development of our period can be observed in the field of the scientific discourse of crime. The first criminal statistics were published in Hungary at the turn of 18th and 19th centuries but the contours of modern criminal statistics allowing long-term comparisons settled only at the end of the period examined in this paper. Nevertheless, some statisticians made their attempts to analyze the social indicators of crime based on the available fragmentary data (Chapter I.1.).

At the same time the impact of European criminological thoughts led to the institutionalisation of a new science investigating explicitly the social phenomenon of crime. The first representatives of Hungarian criminology were eager to acquire the newest knowledge of foreign criminology and adapt them to Hungarian conditions. At the beginning of the examined period primarily the theories of Italian physician Cesare Lombroso and his „positive school” had a dominant impact on Hungarian criminal sciences. At the beginning of 20th century however, parallel to the paradigm shift in European criminological thought the scientists interpreting up to this point the external features of the body started to stress the importance of social factors like poverty, alcoholism, marital status and housing (Chapter I.2.).

It is due to this change of attitude that criminal law was reformed at the end of the examined era. The first reform of the penal code in 1908 meant a fundamental change in the perception of crime. The old penal code developed in 1878 was nearly thirty years without any change in force. Compared to it, the reforms considered the phenomenon of crime more differentiated.

First, the reformed penal code took the causes and circumstances of a committed

crime more into account. This had an important effect on the criminal prosecutions since various experts like physicians, weapon experts and psychologists had an increasingly important role in supporting the process. On the other hand, the reform made a distinction between individual offenders, particularly with regard to age and previous criminal records.

A significant innovation of penal reform was that juvenile offenders were treated separately. As a result the first juvenile courts were organized. From this time on juvenile offenders received a much more lenient treatment. But this special treatment also meant a criminalization of many behavioral patterns typical for juveniles. As the social control and discipline broadened — one sign of this process is the build-up of the system of detention centers — the social pressure on juveniles grew more and more.

The reform of criminal law in 1908 drew an important distinction in the case of adult offenders too. After the changes criminology separated criminals into a larger group of „casual” offenders and a smaller - but from the aspect of the social order – a far more dangerous stratum of professional criminals. As an effect of the reform judges practised more lenient punishments (including a wider use of suspended punishments) in the first group of offenders and recidivists on the other hand were disciplined with the maximum harshness of the law.

While statisticians of the era thought that professional criminals represent only a portion of the „reality” of crime, for the police the image of the criminal was clearly determined by the concept of „professional criminals”. One of the most important tasks for the professional police at the end of 19th century was recognizing and recording criminal identities. In order to do this, metropolitan police did its best to keep in step with western police organizations, so they urged to acquire the knowledge about the newest techniques of identification and to apply them in practice. However, as these methods of recording could be used effectively only in cases of recidivists and professional criminals, therefore the police perception of crime was both on the corporate and individual level clearly dominated by the concept of the „criminal classes” (Chapter I.3.). A good example for this statement is a register from 1896 containing 14 000 names and personal data that served the purpose of making the identification of recidivists easier.

In the next part of our paper we tried to examine the main characteristics of crime based on police records from the turn of the century. The analysis showed that although there are some signals suggesting the process of „modernization” of crime — a sign for this is the increase of delinquency related to the capitalistic economic system — but the reorganization of the structures of crime doesn't mean a „civilizing process” within crime; during the period the overall number of violent crimes didn't decrease, moreover there appeared new forms of violence which can be attributed to the characteristics of metropolitan life (Chapter II.1.).

The characteristic process of urbanization in Budapest highly influenced the position of crime within urban space. In the eyes of police officials and the press most of all the dynamically developing suburbs indicated „criminal areas”. However, street politics of police was not determined by the expansion of control over districts inhabited by workers and lower existences, but by weaving the net of surveillance in middle-class

areas thicker (Chapter III.1.). Nevertheless, the Budapest Metropolitan Police increased its attention to the suburbs of the city. A sign of this process is the extension of the official police authority first in 1890 to the suburbs Újpest and Rákospalota, then in 1912 to Kispest, Erzsébetfalva and Pestszentlőrinc. The extension of police powers is not only interesting from the aspect of public safety and urban crime; it can be regarded as a first step of the annexation of suburban areas into Budapest and with that of the concept of Greater Budapest (Chapter III.2.).

Fin de siècle Budapest created its own urban culture where broader and broader classes took part both on the producer's and consumer's side. Although producers of popular culture came mainly from the middle-classes and petit bourgeoisie, we can state that the broader audience also took part in shaping this mass culture: the conscious behavior of the consumers determined the success or failure of a cultural enterprise. Thus, until the First World War a specific mass culture was born in Budapest mainly determined by the market and consumed by all social groups without any exception.

The issue of crime played an important role both in modern mass media and in many forms of popular urban entertainment. While various newspapers tried to report different forms of crime in a more or less balanced way, by contrast popular literature like detective novels or wax-works cabinets — which evolved from fair spectacles to a popular form of urban entertainment — were mostly thematised by bloody murders. We can observe at the same time that the new forms of popular entertainment based on pictorial information like slideshows combining photos with shorter movies and lectured texts or motion pictures put great emphasis on crime from the beginning (Chapter IV.1.).

Of course, various types of newspapers show significant differences in their reports about crime. The so called gutter press appearing at the turn of the century in Budapest reported about sensational criminal cases much more intensively and detailed and often supplemented by visual information. „Serious” political newspapers on the other hand were characterized by short, seemingly objective reportages but also by a larger quantity of criminal news. Our analysis showed at the same time that the political newspaper of the labour movement, Népszava was the only newspaper that used criminal reports to transmit political ideas (Chapter V.2.).

Besides the modern, business-based media new ways of journalism appeared. Both popular criminal literature and the so-called social report — a genre using at least partially methods of the social sciences to illuminate the dark side of urban life — are closely related to the genre of reportage. In the creation of both of these literary genres many reporters, novellists and police officials took part, who — apart from the fact that they realized the financial opportunities inherent in the processing of new issues — tried to call the attention of their audiences on the social problems of the city. In the case of popular criminal literature this was rather a secondary goal, and that's why the image of the criminal mediated by these works was rather schematic, naive and romantic. On the other hand, social reporters (often accompanied by the police) visiting city slums have shown a much greater social sensitivity in their works. An important link between these two, seemingly distinct genres represents the police reporter Kornél Tábori who introduced the genre of social report, widespread in western journalism, at the end of the 1900s in Budapest (Chapter VI.1.).

To sum up, we can state that official and popular concepts of crime in fin de siècle Budapest show a number of elements already observed by social historians in other European and American cities of the 19th century. But we must add that while in many western cities the ever-increasing threat advertised by political and press propaganda caused a moral panic, we can observe only minor traces of this process in the case of Budapest. Our analysis has shown that the statement made by historians Thomas Lindenberger and Andrew Lees for Berlin also applies for fin de siècle Budapest: although there was some increase in inner political and social tensions and contemporary observers also took note of some disturbing phenomena, the fear of a crime wave overthrowing the existing order of society didn't imbue society.

BÓDY ZSOMBOR

OPPONENSI VÉLEMÉNYE

Perényi Roland doktori disszertációjának témája a 19–20. század fordulójának nagyvárosi bűnözése, konkrétan a bűnözés társadalomtörténete Budapesten a millenniumtól az első világháború kezdetéig. A téma nyilvánvalóan fontos és Magyarországon ez ideig hiányzott társadalomtörténeti szemléletű rendszeres kutatása. A dolgozat tehát hiánypótló a hazai történetírásban. A bevezetőben jelzett elméleti-módszertani választások szerint Perényi a bűnözésre, mint minden társadalomban előforduló jelenségre tekint, ám nem valamilyen antropológiai állandónak tartja azt, hanem éppenséggel arra kíváncsi, hogy milyen „tudományos, politikai és társadalmi diskurzusok” (8. old.) határozzák meg azt, hogy mi és miként minősül bűnözésnek. Elemzését azonban az előszóban megfogalmazottak szerint nem kívánja egy szigorú értelemben vett diskurzuselemzésre korlátozni, mint írja közvetítő álláspontot szeretne elfoglalni azzal, hogy statisztikai megközelítésben is elemzi a budapesti bűnözésről föllelhető adatokat (11. old.). Leszögezi azonban, hogy semmiképpen sem a bűnözés egykori „valóságának” feltárásáról van szó, a források ezt nem teszik lehetővé, csupán a bűnözés valóságáról formált egykori képet közvetítik felénk az akár statisztikai, akár szoros értelemben diszkurzív elemzésre alkalmas források (9. old.).

E szemlélet jegyében először a bűnözésre vonatkozó „hivatalos” diskurzust, azaz az igazságszolgáltatás, a bűnüldözés közvetítette képet, valamint a 19. század végén formálódó kriminológiai diskurzust kívánja elemezni Perényi, majd pedig egy második részben a bűnözés tágabb nyilvánosságát szándékozik bemutatni a sajtótól a populáris kultúra különböző műfajaiig. Szándéka szerint mindkét tematikus egységben diskurzuselemzések képezik a kiinduló pontot, amelyek a bűnözés képének alakulását mutatják meg, majd erre következnek statisztikai elemzések, harmadsorban pedig további források bevonásával, a mikroszinthez közelebb lépve próbálja meg Perényi egy újabb dimenzióval kiegészíteni, elevenebbé tenni a diskurzus elemzések és a statisztikai megállapítások alapján nyert képet.

Ennek során kiemelt figyelmet fordít a térbeliségnek, a bűnözés, illetve a rendőrség térbeli elhelyezkedésének, illetve a bűnözés városiakok általi térbeli érzékelésének. Ez utóbbi szempont alkalmazása mindenképpen indokolt és elméleti tétje is számottevő,

hiszen a „térbeli fordulat” körül zajló nemzetközi vitákban egyesek számára a jelenségek térhez kötöttsége egy olyan adottságot jelent, amely a történeti valóság nem-diszkurzív rétegét jelenti, míg mások a térbeliség vizsgálatán keresztül is azt látják bizonyítottnak, hogy a tér szerveződéséről is csak az erről szóló diskurzusok, például egy város meghatározó negyedeiről szóló kollektív ismeret alapján alkotnak a történeti aktorok képet.

Hogyan valósítja meg Perényi a dolgozat bevezetőjében felvázolt programot? Már a tartalomjegyzék áttekintése alapján is világos, hogy a dolgozat rendkívül arányos, valamennyi a bevezetőben jelzett téma logikus sorban és kellő terjedelemben kerül tárgyalásra. A dolgozat első részében a formálódó kriminológiai diskurzust mutatja be. A kriminológia a bűnözés modern nagyvárosokra jellemző új formáinak tudományos megértésére és kezelésére jött létre. A bűnözésről szóló gondolkodás fejlődésének lényegét Perényi az egyéntől a társadalom felé mutató paradigmaváltásban látja. A kriminológiai tudás formálódását nem csak magyar vonatkozásban, hanem nemzetközi léptékben mutatja be, ez azonban majdnem természetese is, hiszen e korszakban a társadalom reformját célzó diskurzusok minden területen nem nemzeti keretek között, hanem európai léptékben jelentkeztek. A bűnözéssel foglalkozó hazai szerzők is nyilvánvalóan a külföldi szakértők munkáinak ismeretében, hozzájuk kapcsolódva, rájuk reagálva dolgoztak. Kifejezett erénye e résznek, hogy az elméleti szintű munkák után azt is bemutatja, hogy a rendőrség praktikusán milyen bűnözőképpel rendelkezett, illetve hogy a születő kriminológiai tudás alapján milyen intézmények működtek a gyakorlatban (bűnügyi múzeum, rabsegélyezés, patronázs, fiatalok elkövetők kezelése). A dolgozat e részével kapcsolatban csupán egyetlen észrevételelem lenne, az sem bíráló, inkább az disszertáció anyagának jövőbeli továbbépítésére vonatkozó szempont. Érdemes lenne a születő kriminológiai diskurzust beágyazni a korszak általános társadalomreformeri diskurzusába, s azokat a mostani dolgozatban csak fölsejlő szálakat, amelyek a születő szociológia, az urbanisztika, a szociális vagy munkákérdés felé visznek egy kicsit messzebbmenően követni, hiszen a kriminológia megjelenése nyilvánvalóan nem önmagában álló jelenség a 19. század végén, hanem a társadalomról szóló újfajta tudások születéséhez kapcsolódik.

Az első diszkurzív elemző rész után következik a bűnözésről alkotott korabeli statisztikai, számszerűsített tudás elemzése. E résszel kapcsolatban két kritikai észrevétel adódik véleményem szerint. Az első, hogy kérdéses, érdemes-e egyáltalán a történeti irodalomban többször előforduló tételt, mely szerint a modernizációval és urbanizációval párhuzamosan „civilizálódik” a bűnözés, azaz csökken az erőszakos bűnesetek száma, és megnő az „intellektuális” bűnözés, az I. világháború előtti budapesti bűnözési statisztikákon ellenőrizni. E statisztikák sok okból rendkívül bizonytalanok, amint azt Perényi is hangsúlyozza. Ennél is súlyosabb kérdés azonban, hogy a rendelkezésre álló statisztikák időhatárai alkalmasak-e a kérdés vizsgálatára. Egy ilyen civilizatorikus változás elemzéséhez az I. világháború előtti szűk két évtized – 1896-1913 – túl rövidnek tűnik. Az urbanizáció bűnözésre gyakorolt „megszelídítő” hatásai komolyabb mértékben vélhetőleg később bontakozhattak ki Budapesten, amikor már nem volt olyan magas a frissen bevándorolt népesség aránya. Tehát, ha a kérdés a bűnözési formák átalakulása az urbanizáció folyamánaképpen, akkor az igazán

meggyőző eredmények érdekében érdemes lett volna kitekinteni ez esetben a dolgozat szigorú időhatárain túlra, és mondjuk az 1930-as évek végéről hozni egy összehasonlító metszetet.

A Perényi által végrehajtott elemzésnek másik módszertani problémája, hogy nem veszi figyelembe a főváros össznépességének változását. Az erőszakos és „intellektuális” bűnesetek számának ingadozása ugyanis csak az összlakosság számának változásával együtt értelmezhető. Ha ugyanis egyfajta bűneset száma 1896-ban és 1913-ban ugyan úgy 2000 körül alakult is a fővárosban, az bár számszerűen – amint azt Perényi megállapítja – nem jelent csökkenést (96. old. II./5. grafikon), ám a népességszámra vetítve arányába mégis jelentős visszaesést képez, mert a főváros népessége e két év között 600.000-ról 930.000-re növekedett. E részek több grafikonjára igaz, hogy értelmezésükhöz szükséges lenne mögéjük tenni a népességszám változását, hiszen az alapsokaság nagyságának alakulása befolyásolhatja a korabeli statisztikák által rögzített számok lehetséges értelmezését.

A statisztikai elemzés után Perényi néhány büntetőper rövid bemutatásával próbálta meg a láthatóvá tenni a bűnözés olyan dimenzióit, amelyeket a statisztika nem tud megmutatni. A példák közé azonban bekerült néhány olyan becsületsértési, rágalalmazási vagy akár testi sértési ügy, amelyek esetében kérdéses, hogy mennyiben tekinthetők a bűnözés jelenségekörébe tartozónak, hiszen itt magánvád nyomán elindult bírósági eljárásokról volt szó, ahol a rendőrség semmiféle szerepet nem játszott (II. 2.2. fejezet, 106–108. old.).

A bűnözésről formált korabeli tudás elemzésének legfontosabb része minden bizonnyal a rendőrség által az 1896-ban a millenniumi ünnepekre nézve veszélyesnek tartott bűnözőkről készített lista tanulmányozása. A lista összeállításának, felépítésének elemzéséből képet nyerhetünk, arról, hogy a rendőrség milyen bűnözői csoportokat tartott számon, s milyen információkat tartott fontosnak rögzíteni. Ennek elemzése mellett azonban Perényi a listát úgy kezeli, mint a korabeli Budapest bűnözőiről készült reprezentatív mintavételt, ahol a reprezentativitást a rendőrség munkája biztosítja, vagyis az, hogy a bűnüldöző szerv őket tartotta veszélyes bűnözőnek (344. lábjegyzet, 117. old.). A lista adatait igazságszolgáltatási és országos bűnözési statisztikákkal veti egybe és ezek révén próbál meg következtetéseket levonni a főváros „rovott múltú” társadalmáról. A lista elemzését azonban e tekintetben tovább is lehetett volna vinni. Az elkövetők megoszlása olyan változók szerint, mint életkor, családi állapot, vallás, születési hely, foglalkozás, a bűnözői típus meghatározása – tolvaj, rabló, betörő, sikkasztó, stb. – nem csupán önmagukban volnának elemezhetőek és más forrásokkal összevethetőek, hanem az említett változók keresztirányú elemzését is lehetővé tenné a forrása, azaz a foglalkozás, vallás, születési hely, stb. együttes elemzését is. Vagyis olyan kérdések vizsgálatát, hogy mondjuk milyen büntípusok jellemzőbbek a vidéki születésűekre, vagy a külföldiekre, vagy éppen a helyben születettekre, a fiatalabbakra, illetve az idősebbekre, vagy más oldalról, hogy vannak-e például különbségek az egyes felekezetek között a tipikus bűnelkövetési formák tekintetében, továbbá, hogy az egyes foglalkozások milyen bűnök elkövetésére hajlamosítanak. Ez persze munkaigényes, de Perényi a lista adatait amúgy is digitálisan rögzítette, akkor pedig – megfelelő kódolás esetén – egy ilyen elemzés könnyen keresztülvihető.

A dolgozat következő nagyobb egysége a budapesti bűnözés térszerkezetével, pontosabban a források oldaláról sokkal jobban megfogható rendőri tevékenység térbeli elhelyezkedésével foglalkozik. E részből számomra úgy tűnik, hogy Perényi nem döntötte el azt a bírálat bevezetőjében említett elméleti dilemmát, hogy a térszerkezetet úgy vizsgálja-e mint a bűnözés térbeliségéről különféle diskurzusok által formált tudást, mint a térről a kortársak által alkotott képet, vagy pedig úgy tekinti a város térszerkezetét, mint valamely bűnözőktől és a rendőröktől egyaránt független adottságot? (A dolgozatban egyaránt találhatunk mindkét megközelítésnek megfelelő mondatokat. Például: „A századfordulós Budapest rendőrségi térfigyelése szorosan összefügg a városi térszerkezet változásának sajátosságaival. [...] Rendészeti szempontból tehát elsősorban a város rendszertelen beépülése, valamint a szórványosan betelepülő külterületek jelentették a fő problémát.” 144. és 145. old. Ellenpélda: „Hasonló övezetes megoszlást lát [kiemelés – B. Zs.] a rendőrség a Váci (ma Bajcsy-Zsilinszky út) – Király utca – Városligeti fásor által körülhatárolt Terézvárosban...” 151. old. A példák a két megközelítésmód jelenlétére még folytathatóak lennének.) Ennek az elméleti kérdésnek a tisztázása véleményem szerint segíthetne abban, hogy a disszertáció esetleges továbbfejlesztése esetén az eredményeket egyértelműbb, meggyőzőbb fogalmakra alapozva lehessen bemutatni.

Egyébként az utcai rendőri jelenlét elemzésének eredményeként így is tökéletesen alátámasztott az a tézis, hogy a rendvédelmi szervek elsősorban a város polgári negyedeit védtek, azaz a „népi negyedekben” jóval csekélyebb volt a rendőri jelenlét. A rendőrség a polgári rétegek vagyonszükségére ügyelt elsősorban, illetve a köztéri viselkedés polgárosodás nyomán meghonosodott normáinak a betartására, azaz az alsóbb néposztályok – mint Perényi nevezi – „kényszerakkulturációjának” a hatékonyságára.

A dolgozat következő nagy egysége a bűnözés és nyilvánosság kapcsolatának kérdésével foglalkozik. Először is a bűnözéssel kapcsolatos információáramlást mutatja be Perényi, a rendőrség és a sajtó kapcsolatát, majd pedig végig veszi azokat a műfajokat – ponyva, pitaval, bűnügyi tudósítás a sajtóban, panoptikum, sőt már film –, amelyek így vagy úgy bűnözést és bűnüldözést tártak a közönség elé.

A sajtó bűnügyi tudósításainak statisztikai elemzését kissé szegényesnek látom. Alapvető probléma, hogy nem világos, mit is mér a bűnügyi hírekről készített statisztika: a bűnesetek számának és a különféle büntettek fajtáinak tényleges változásait, vagy pedig a sajtó bűnügyek iránti érzékenységének változásait. A grafikonokon is közölt adatokban e kettő az olvasó számára elválaszthatatlanul összefonódik. Érdemes lenne esetleg a tényleges bűnesetek statisztikáját a megjelenített bűnügyi hírek mögé tenni. (Esetleg az éves adatokból egy feltételezett havi átlagot számolva a két évre.) Ez megmutathatná, hogy mennyiben van szó a tényleges bűnesetek számának és jellegének változásáról és mennyiben a sajtó változásáról a bűnözés tálalásában.

Kérdés egyébként, hogy mennyire érdemes a bűnügyi hírek számának változásáról napi szintű grafikont rajzolni, hiszen például az elseje és másodika között emelkedő vonalnak nincs tényleges tartalma, hiszen csak a kezdő és végpontja rejt tényleges adatot. (V./1. grafikon, 212. old.) További kérdések is nyitva maradnak azonban. Elsősorban is kérdés, hogy egyáltalán elegendő-e csupán egy-egy hónap összehasonlítása, valamilyen tendencia megragadásához. Hiszen előfordulhat, hogy a két, egymástól

10 év különbséggel elválasztott októberi hónapban esetleg egyszerűen a véletlennek köszönhetően különbözött a média ingerküszöbét elérő különféle bűnesetek száma. Előfordulhat az is, hogy más jellegű hírek, politikai izgalmak, egyszerűen kevesebb helyet hagytak a bűnügyi és törvényszéki rovatnak az egyik hónapban, mint a másikban. Mindenképpen érdemes lenne egy-egy kontrollhónappal kiegészíteni az elemzést mind 1898-ból, mind 1908-ból, hogy az eredmények igazán alátámasztottá váljanak.

Legfontosabbnak azonban azt tartanám, hogy a statisztikai elemzést egy kvalitatív elemzéssel is ki kellene egészíteni. A dolgozat jelen változatában ilyesmi csupán a Népszava kapcsán fordul elő, egyébként meggyőzően állapítva meg, hogy ott a bűnügyi hírek is egy politikai koncepciónak megfelelő nyelvezetben kerültek bemutatásra. Érdemes lenne hasonló elemzést a többi újság esetében is megkísérelni, különbséget téve a bűnözés sajtóbeli tárgyalásának különféle műfajai között. Ezzel kapcsolatban szeretném idézni Molnár Ferencnek egy 1914-es cikkét, amely éppen a bűnözés és nyilvánosság kapcsolatát taglalja, s meglepően rímeli a Perényi által tárgyalt problematikára. Molnár szerint például lényeges különbség van a törvényszéki tudósítás és a magáról a bűnesetről és nyomozásról szóló tudósítások között. Szerinte, „míg a törvényszéki tárgyalások nagy részletességgel leírt képe – úgyahogy – morális hatással volt [a múltban, amikor az még divatban volt] a műveletlen tömegre, addig a meztelen bűneset és a rendőri hajsza tüzetes ismertetése erre a tömegre feltétlenül immorális hatással van. [...] „A becsületes újságíró százszor is beleírhatja a cikkébe, hogy ‚undorító gazember’ vagy ‚elvetemült vadállat’ – az a tény, hogy egész oldalakat ír tele róla, az arcáról, a szeméről, a szokásairól, az életrajzáról, az ügyességéről, a feleleteiről, arról, hogy mit ebédelt, és milyen színű inge van – a fejébe kergeti a vért minden apacsnak és gazemberjelöltnek.” Ez a romantika „nekünk csak izgató multság, de tízezer embernek ostyában beadott lassú méreg.” (Pesti Hírlap, 1914. január 18. Újraközölve: Molnár Ferenc: Pesti Napló. Szerk. Molnár Gál Péter. Bp. 1993.) Molnár szerint a tisztas szegény emberek és a már kész gazemberek között félúton elhelyezkedő, s minden nagyvárosban megtalálható réteg az, amely elsősorban veszélyeztetett attól a hatástól, amelyet a bűnözés nyilvános tálalása képez; őket készítheti a „bűn útjának” választására. Molnár a nagyvárosi társadalom egyszerre szociologizáló, de ugyanakkor morális szempontokat is érvényesítő képét adja a cikkben, sajtóságosan polgári szempontból. A város rétegződése számára egyszerre jelent szociális és morális rétegződést. A bűnözés a cikk szövege által egy közös „mi”-be egybevont szerző és olvasó számára, mint a nagyvárosi társadalomban hétköznapi meg tapasztalható, közeli, de mégis a saját „polgáritól” idegen – és éppen ezért az érdeklődést magára vonó – veszélyes világgént jelenik meg.

Érdemes lenne a bűnözés sajtóbeli megjelenítésének vizsgálatában túllépni a disszertációban alkalmazott statisztikai megközelítésen, annak érdekében, hogy a Molnár szöveg – de egyébként minden más, hosszabb bűnügyi tudósítás kapcsán is – adódó kérdések is megvizsgálhatóvá váljanak. Egyes hosszabb tudósítások textuális elemzése bemutatná, hogy milyen értékek, milyen látásmód – moralizáló, pszichologizáló, szociologizáló vagy egyéb – jellemzi őket. Érdemes lenne feltárni, hogy egy-egy hosszabb szöveg milyen explicit és implicit képekkel dolgozik a bűnözőkről és a szöveg által tételezett olvasókról, milyen viszonyulást tételez fel

róluk a bűnözéssel, bűnözőkkel kapcsolatban. Kimutatható-e különbség e tekintetben az időmetszetek között, illetve van-e valóban különbség, ahogy Molnár feltételezte a törvényszéki tudósítás és a bűnügyi hír között a tekintetben, hogy kit tételeznek fel ezek a szövegek olvasóként, és milyen alapállásokat tulajdonítanak nekik? A pusztán a bűnözés sajtóbeli megjelenéséről készített statisztika nélkül elfedi a megjelenítés minőségi különbségeit, hiszen a dolgozatban még a kétmondatos rövid hír és a több hasábos tudósítás különbségeit is elrejtí a most alkalmazott statisztikai megközelítés.

Hasonló részletesebb textuális elemzés egyébként a „szociális riport” és a „szociális razziák” témakörében is – ilyeneken egyébként más cikkeinek tanúsága szerint Molnár is részt vett – tanúságokkal szolgálna, körülbelül úgy, mint a most csak futólag idézett Maderthaner és Musner elemzése a bécsi „szociális riportokról”, akik ezeken keresztül a nagyvárosi társadalmi identitások felépítését tudják megmutatni.

Végezetül a dolgozat néhány eddig még nem tárgyalt fontos témáját sem szeretném említés nélkül hagyni. Végighúzódik a disszertáción a „megfigyelő rendőri tekintet” elemzése, bemutatva azt, hogy a századfordulón mire is volt élesítve a „rendőri tekintet”, miként, milyen jegyek alapján azonosította a „gyanúsát” az utca forgatagában, miként választotta ki azokat, akikről feltételezhető volt a törvénnyel való ütközés. Belőlük alkották a „rovott múltúak” kategóriáját, amely – azt mondhatnánk – a rendőri szociografikus látásmódban a nagyvárosi társadalom egy külön rétege volt. E „rovott múltúak” képének kialakulása tekintetében a dolgozat nem csupán a makroszintű diskurzusok elemzésébe bocsátkozik bele, hanem – s ez nagy érdeme – azoknak a hétköznapi technikákat is bemutatja, amelyek segítségével a rendőrség adatokat rögzíteni és embereket azonosítani kívánt. Az azonosítás, a személyleírás, az újlényomat, stb. problémáinak elemzésével azokat az adminisztratív mikrotechnikákat mutatja meg Perényi, amelyekkel a nagyvárosi társadalmi problémáknak a „bűnözés” címkéje alá vont szeptetét kezelni igyekeztek.

Összességében elmondható, hogy a dolgozat témájához olyan komplex szemléletben közelít, amelyet a bűnözés kérdése megkíván, egymásra hatásában mutatva be a bűnözést és a bűnözés nyilvánosságát. A disszertáció szerzője a szakirodalomból ismert kérdéseket – az eddig említettek túl például az etnikai sztereotípiák létét, a rendőrség és a munkásság viszonyát – mind elemző módon közelít meg, egyik esetben sem hagyatkozik az könnyen adódó klisékre, hanem a forrásokon keresztül ellenőrzi őket. A téma fontosságánál, a szerző által átfogott források mennyiségénél és sokrétűségénél, az alkalmazott elemző módszerek változatosságánál és mindennek előtt az eredmények meggyőző voltánál fogva a dolgozat nyilvános vitára bocsátását javaslom, és a disszertációt a doktori bizottságnak elfogadásra ajánlom.

Az értekezés fontos, hiánypótló munka a magyar társadalomtörténet írásban, nemcsak témaválasztásában, de a megközelítés módját, az anyag strukturálását és módszertanát illetően is. A bűnözés történetének kutatása, s különösen annak monografikus feldolgozása eddig nem állt a hazai szakemberek érdeklődésének középpontjában, sőt ellenkezőleg, kifejezetten periférikus, elhanyagolt kérdéskör volt. Ugyanakkor Perényi olyan témához nyúlt, amelyet a külföldi kutatók évtizedekkel ezelőtt felfedeztek, s amelynek, ennek köszönhetően, mára kiterjedt nemzetközi szakirodalma van. A választás tehát indokolt és aktuális – két okból is. Egyrészt, mert a szerző felhívja a figyelmet egy máig jórészt felfedezetlen területre, s így újabb kapcsolódási pontot teremt a magyar és a nemzetközi történetírás között. Másrészt, mert a századfordulós Budapest bűnügyi univerzumának elemzése nemcsak a magyar, hanem a külföldi publikum érdeklődésére is igényt tarthat.

A remek témaválasztás ráadásul eredeti kérdésfelvetéssel, problémaérzékenységgel, határozott történeti látásmóddal társul, s ennek köszönhető az átfogó, komplex, és kétségkívül kiérlelt doktori értekezés. Perényi pazarul sokszínű és változatos perspektívákkal örvendeztet meg olvasóit, amelyek között szerepel olyan, hagyományosnak tekinthető látószög, mint a statisztikai mutatók, s olyan is, amely kifejezetten újszerűnek számít, mint például a bűnözésről való diskurzus, a bűnözés elhelyezése, értelmezése a nagyvárosi térben, vagy a bűn reprezentációja a nyilvánosság különféle fórumain. Módszertan tekintetében a szerző pontosan azt teszi, ami manapság az egyedüli aktuális és optimális választás: él a léptékváltás lehetőségével, egyszerre alkalmazza a makro- és a mikroszintű elemzést. A szöveg olvasásakor világossá válik, hogy gyakorlott kutatóval, sokszor és alaposan végiggondolt szerkezettel, elmélyült elemzéssel van dolgunk. Perényi hosszú évekig építkezett, a munka láthatóan tudatos, kitartó és szorgalmas, és nem utolsó sorban nagyon tehetséges fiatal történész kezéből került ki.

A dolgozat bevezetőre, hat főfejezetre, és konklúzióra tagolódik. A bevezetés a hagyományoknak megfelelően eligazítja az olvasót a téma kutatástörténetével kapcsolatban. Feltűnő, hogy bár a bűnözés egyetemes, a szabályok és törvények áthágása minden társadalomban jellemző, a kriminalitás mégis csak néhány évtizede, és ráadásul más társadalomtudományok hatására vált frekvenciált területté. A szakirodalmi áttekintés erénye, hogy a legfontosabb művek bemutatása mellett Perényi értelmezi egyes elméletek létrejöttének tudományos környezetét, és azt is, hogy a bűnözéssel kapcsolatos teóriák miként illeszkednek egymáshoz. Emellett arról is képet kapunk, hogy a historiográfiai fordulatok miként befolyásolták a bűnözésre vonatkozó történeti látásmódot, illetve hogyan változott a paradigma: például az 1970-es évek statisztikai alapú értelmezését az 1980-as évek végétől felváltották a kulturális fordulat égisze alatt született vizsgálódások.

Az első fejezet azt tárgyalja, hogyan alakult ki és miben áll a bűnözés tudományos diskurzusa. A felosztás nagyon ötletes és eredeti: a statisztikától a kriminológiai gondolkodás és a rendőrség bűnözőképe érintésével a hosszúra nyúlt – a teljes disszertáció egyharmadát jelentő – fejezet végére eljutunk a szociálpolitikai probléma kezeléséhez. A diskurzus létrejöttének folyamatában úttörő szerep jutott a mérésnek,

vagy másképp, a modern, bürokratikus állam által konstruált bűnözési statisztikáknak. A szerző kiemelt gondot fordít a magyar levéltári anyag feldolgozására, a magyar viszonyok bemutatására, és a fővárosra vonatkozó korabeli felmérések elkészítésére, az egyes statisztikusok kérdésfeltevéseire, módszereire és eredményeire. Különösen Konek Sándor, Földes Béla és Pálosi Ervin munkáiról kapunk kritikuss, értékes és átfogó értékelést.

A fejezet második nagyobb egysége a kriminológiai gondolkodás paradigmaváltását tárgyalja, azzal foglalkozik, hogyan jutott el a kutatás a biológiai okok keresésétől a társadalmi magyarázatokig. Amint ez közismert, s az utóbbi évek nemzetközi bűnözéstörténeti szakirodalmából is kiderül: a bűnözők méricskélésében, a koponya, az agy, a különféle testi jellegzetességek és a bűnözői hajlam közti összefüggés megállapításában élen járt az olasz orvos, Cesare Lombroso. Bár tanai sosem arattak osztatlan sikert, s már kortársai között is szép számmal akadt olyan kollégája, aki gyanakvással szemlélte a kriminálantropológia bűvészmutatványait, csak egyetérthetünk Perényivel, hogy a bűnözésről szóló diskurzusok történetében kiemelten kezeli az itáliai tudóst. A pozitív iskola tanai ugyanis óriási hatást gyakoroltak a bűnözéssel kapcsolatos felfogásra. A gyakran szélsőséges ötletek és javaslatok pontosan tükrözik, milyen kiemelten fontos volt a modern állam számára a gonosz pontos meghatározása, kordában tartása, megregulázása. Lombroso elmélete a született bűnözőről, s általában, a bűnözés okairól alkotott tételei, amint erre Perényi, jogosan, felhívja a figyelmet, hatalmas visszhangot kaptak az olasz és a nemzetközi sajtóban, ezért „a társadalom bűnözőképét is nagymértékben befolyásolták” (34. old.). A kriminálantropológia minden „tudománytalanságával” együtt is nagy hatást gyakorolt a közgondolkodásra. Éppen ezért szeretném felhívni a szerző figyelmét néhány recens, kitűnő kutatásra, elsősorban Robert Nye, Mary Gibson és David Horn a témában született munkáira (lásd például: Nye, Robert: *Heredity or Milieu: The Foundations of Modern European Criminological Theory*, ISIS, 67, 1976; Horn, David: *The Criminal Body. Lombroso and the Anatomy of Deviance*. 2003; Gibson, Mary: *Born to Crime. Cesare Lombroso and the Origins of Biological Criminology*. 2002.).

A választott téma szempontjából különösen fontos a kriminálantropológia hazai recepciója, illetve a Monarchiában folytatott kutatások bemutatása. Perényi ezekről kimerítően beszámol (35–39. old.), végül arra a következtetésre jut, hogy a bűnözés tudományos diskurzusában nálunk is bekövetkezett a paradigmaváltás, amelynek következtében a kutatók a biológiai háttér bemutatása helyett inkább pszichológiai és szociológiai magyarázatokat részesítették előnyben. Ez utóbbiak, azaz a környezeti tényezők előtérbe helyezése konkrét gyakorlati, büntetőjogi következményekkel is járt: megszületett a Csemegi-kódex reformja, az 1908. évi XXXVI. törvény. A szerző a tőle megszokott alaposággal elemzi a büntetőnovella létrejöttének körülményeit és hatásait.

A századforduló, a bűnözésről folytatott szöveges diskurzus mellett külföldön és Magyarországon egyaránt megalkotta a rendező és összegző bűnügyi múzeumi gyűjteményeket, amelyek elsősorban nem a nagyközönség számára szolgáltattak szenzációt, hanem „a bűnözés megakadályozására szakosodott bűnüldözők <<gyakorlott tekintetének>> kialakítása volt” (49. old.). Amint ez a következő, Bűnözői identitások: a rendőrség bűnözőképe című alfejezetből kiderül, a sikeres bűnüldözés

alapvető feltétele az azonosítás volt. A dolgozat mélyrehatóan bemutatja a rendőrség professzionalizációjának folyamatát, amire a modern metropoliszban fokozatosan növekvő igény mutatkozott. A bűnüldözés ágensei, a bűnüldözők egyre tudatosabban, strukturáltabban, egyre több segédeszközre támaszkodva végezték munkájukat, s egyre nagyobb és biztosabb tudással rendelkeztek a bűnözőről, a különböző bűnöző társadalmi csoportokról.

Az egyenletesen színvonalas, élvezetes és kimerítő, körültekintő elemzéshez egyetlen kritikai megjegyzést fűznék. Úgy vélem, talán hangsúlyosabban kellene szerepelnie a fejezetben vagy, mivel már így is elég terjedelmes, egy külön, értelmező fejezetben a politikai-társadalmi kontextus kérdésének. A modern bűnüldözés, vagy másképpen a bűnről folyó századfordulós diskurzus kialakulásában kulcsszerepet játszott az állam – erre Perényi is utal, sőt ezt támasztja alá az utolsó alfejezet, amely a bűnelkövetők társadalomba történő visszailleszkedéséről szól. Ez azonban nem csak magyar, hanem nemzetközi vonatkozásban is igaz. Jó lenne többet tudni arról, hogy a modern állam rendszerezési, felügyeleti igényének kialakulásában vannak-e sajátosan magyar-monarchiabeli vonások, és ha igen, melyek ezek, illetve, hogy a hazai fejlemények hogyan kapcsolódnak a külföldön regisztrált változásokhoz. Hogyan értékelhető a budapesti helyzet más európai nagyvárosokhoz képest? Az állami szerepvállalás és a modern igények megjelenése összefüggésében érdekes a nagyváros, mint új entitás sajátos szerveződése, egy merőben új léttér és életminőség megjelenése. A szerző kifejtetlenül hagyja a kérdést, hogy miként hatott az állam és a nagyváros a dolgozatban tárgyalt változásokra. A hatás regisztrálása önmagában kevés.

A második fejezet a bűnözés statisztikai mutatóit tárgyalja. Perényi rögtön az elején világossá teszi a régi keletű, de mindmáig hangoztatott összefüggéseket. A bűnözés terjedése és az iparosodás, urbanizáció kapcsolatát, illetve a polgárosodás „civilizált” bűnözés kialakulására gyakorolt hatását vizsgálja. Másképpen fogalmazva: újraértelmezi a rendőrségi statisztikákat, megpróbál a számok mögé látni, szándékokat, koncepciókat tetten érni, adatokat újraértékelni. A fejezet külön erénye, hogy, mivel „a századfordulós nagyvárosi bűnözés számos részlete homályban marad, eltűnik az adatsorok között. Ezért a makroszintén vizsgált folyamatok néhány mozzanatát igyekeztünk mikroszinten is bemutatni” (88. old.). A mikroszintű ábrázolás egy sajnálatosan lesóványodott forrásanyag maradványainak felhasználásával, büntetőpercek elemzésével készült. Ez az alfejezet a disszertáció érdekes és értékes színfoltja, mivel az olvasó számára életszerűvé teszi a bűn hétköznapjait. A történész a padlásról a pincébe ereszkedik: a statisztikákból kirajzolódó társadalomképhez képest új perspektívába állítja a törvénytelenégeket és a törvényteleneket.

Az első és talán legfontosabb közkeletű bizonyosság, amelyet a korabeli tömegsajtó is folyamatosan a publikum fejébe sulykolt, a bűnözés növekedése. Perényi bemutatja, hogy a fenti állítás korántsem egyértelmű. Az egyes kategóriákban hullámzóak a bűnözési ráták, de egyetemes érvényű és különösen drasztikus növekedésről szó sincs. Ezzel a következtetéssel a szerző a nemzetközi kutatások eredményeit igazolja (92. old.).

Érdekes és fontos a fejezet másik következtetése, mely szerint a *violence au vol*-elmélet, azaz a társadalmi civilizáció jótékony hatása az erőszakos bűncselekményekre

Budapest esetében nem áll. „Ez pedig elsősorban Budapest városfejlődésének sajátosságára, a bevándorlásra alapozott népességnövekedésre és a frissen bevándoroltak beilleszkedésének nehézségeire vezethető vissza” (101. old.). Úgy vélem, a sommás megállapításon túl itt szintén szükséges és egyben termékeny volna az alaposabb kifejtés, a társadalmi kontextus felvázolása és értelmezése. Azt is mondhatnám, a fenti kijelentés további feltáró elemzés kiindulópontjául szolgálhat.

A disszertáció egyik legfontosabb s egyben legtöbb munkát igénylő része a rendkívül értékes, két kötetben publikált *A rovott egyének rövid személyleírással ellátott betűsoros névjegyzéke* című forrás számítógépes feldolgozása. A sajátos regiszter 14.000 személy adatait tartalmazza, elemzése ezért átfogó és hiteles portré-galériát nyújt a bűnözői társadalomról, s még inkább arról, milyen bűnözőképpel dolgozott a korabeli rendőrség – még akkor is, ha figyelembe vesszük a szerző által hangsúlyozott korlátokat. Ráadásul a pillanatfelvétel a kritikus 1896-os esztendőből származik, ami Budapest történetében ugyanúgy fordulópontnak tekinthető, mint a fővárosi rendőrség történetében. A nyilvántartásban feltűnő az elváltak magas aránya – bár a teljes bűnöző populációhoz képest elenyésző, harminchat – a magyarázattal azonban adós marad Perényi (119. old.). A bűnözés szempontjából legveszélyeztetettebb csoport a vidékről a fővárosba költöző fiataloké, „akik gyakran kénytelenek voltak iskolába járás helyett munkába állni” (121. old.). Érdemes volna ezt a megállapítást is alaposabban kivesézni – mennyiben erősíti, vagy cáfolja a bűnözőkről való eddigi tudásunkat, és hogyan illeszkedik a nemzetközi trendekhez.

A harmadik fejezetben a bűnözés és a nagyvárosi tér összefüggéseit elemzi a szerző, különös tekintettel az „utcapolitika” jelentésére és megnyilvánulására. Források alapján meglehetősen pontosan sikerült rekonstruálni a rendőri jelenlét változásait, azt, mennyiben tudta a hatalom ellenőrzése alá vonni a fehér foltokkal tarkított új környezetet. A rendőrség kognitív térképe, amelyen a rendészeti szempontból kiemelten fontos helyszínek a meghatározóak, a bűnözést sajátos aspektusból tárja az olvasó elé. Sőt, nemcsak a nagyvárosi bűnözést, hanem ezzel összefüggésben, vagy inkább ennek keretében a metropolisz kiépülését, a modern nagyváros létrejöttét. Azt is mondhatnánk, hogy a bűnözés térbeli elhelyezkedése Budapestről ad sajátos látéleletet, amit Perényi logikusan és alaposan elemez. Felmerül a kérdés, vajon megtudhatunk-e valamit a városlakók észleléséről, arról, hogy ők miként vélekedtek a „figyelő tekintetről”, annak térbeli eloszlásáról, minőségéről, szükségességéről.

A negyedik fejezet tárgya a bűnözés és nyilvánosság, ami a vizsgálat fontos területe, hiszen a századforduló közönsége elsősorban nem saját tapasztalatai, hanem a korabeli sajtóból nyert információk, és a tömegkultúra különféle termékei alapján alkotta meg a bűnözéssel kapcsolatos elképzeléseit. A nyugati nagyvárosokhoz hasonlóan Budapesten is voltak előzményei a bűnügyi szenzációk és általában, a bűnügyi tematika nyilvánosságbeli megjelenítésének. A fővárosi bűntények, a bűnözői társadalom és bűntények valóságos és fiktív elemeket keverő bemutatása már a reformkori hírlapíróknak is kedvelt témája, s az ígéretes tárgykör a dualizmus korában is foglalkoztatta az újságírókat. A „Budapest bűnös város” reprezentáció mind hitelesebbnek és aktuálisabbnak látszott, egyre inkább érdekelte és lekötötte a közönséget. Ugyanakkor, ahogyan ezt a szerző részletekbe menően elmagyarázza, a

rendőrség is fokozottan ügyelt a tájékoztatásra – érdeke és a lakossági igény egyaránt ezt diktálta. Saját tapasztalataim alátámasztják azt a megfigyelést, hogy a szórakoztató bűnügyi irodalom a korszak végére véresebb, brutálisabb, mint korábban (185. old.). A populáris kulturális termékekből kikopnak a törvénysértő, mégis pozitív, közkedvelt hősök, például a betyárok, a terepet kegyetlen, elrambósított gyilkosok veszik át. Azt is mondhatnánk, hogy a moralizálás-példamutatás átadja a helyét a nyílt erőszaknak. A disszertáció publikált változatában megérne egy gondolat kísérletet: vajon miért?

A zárófejezetek folytatják a bűnözés nyilvánosságban történő reprezentációjának taglalását. Először a sajtó által közvetített bűnözőkép feldolgozására kerít sort a szerző, pontosabban egy kvantitatív elemzés keretében a napisajtó ábrázolásáról kapunk képet. Alap kutatások híján Perényi úgy döntött, megfelelő mintavételi eljárással maga vállalkozik statisztikai vizsgálódásra (201–202. old.). A tőle megszokott körültekintéssel értelmezi a választott napilapok sajtópiacbeli helyzetét, illetve a potenciális olvasóközönség összetételét. Elgondolkodtató megfigyelés, hogy „a századforduló Budapesten minden városi társadalmi csoport részt vett a populáris kultúra termékeinek fogyasztásában – legyen az lektúrirodalom, népszínmű, a korszakban megjelenő mozifilm vagy éppen a tömegeknek szánt bulvárlap” (208. old.). Másképp fogalmazva a szenzációs bűnügyek fogyasztása a századforduló Budapestjén ugyanúgy univerzális társadalmi gyakorlat, mint a kávéházba-járás, vagy az operett-látogatás?

A tartalomelemzéshez – bár az analízis jól strukturált, releváns és követhető – talán érdemes lenne szociológiai szakirodalomra támaszkodni (lásd például: Klaus Krippendorff: *A tartalomelemzés módszertanának alapjai*. Budapest, 1995.). Úgy tűnik, a bűnügyi hírek tállalása háttérben különféle szerkesztői és politikai koncepciók állnak. Jó lenne erről többet megtudni, de kérdéses, vajon van-e bármilyen forrás, amely eligazíthatja a kutatót. A statisztikai vizsgálódás fontos eredménye, hogy a napisajtó nem sulykolta a bűnös Budapest képet az olvasókba: „... a századforduló budapesti sajtó nyilvánosságában jelen voltak ugyan a bűnözés növekedésének és Budapestnek mint a modern bűnözés melegágyának sztereotip képzetei, a napisajtó statisztikai megközelítése mégsem mutatja a közvéleményben eluralkodott „morális pánikot”, mint ahogy az több más európai nagyváros esetében megfigyelhető”. (218. old.) Nem szeretnék a jól bevált technikával élni, hogy mindig azt kérjem számon a szerzőn, ami a dolgozatból kimaradt. Jelen esetben azonban valóban indokoltnak érzem a kérdést: mi okozza vajon a budapesti morális pánikot, ha nem a sajtó? Egyáltalán honnan lehet tudni, hogy a közönségben eluralkodott a morális pánik? S vajon, mi magyarázza a Perényi által észlelt jelenséget, Budapest és Berlin különállását a többi európai nagyvároshoz képest? Az utolsó fejezet jól illeszkedik a nyilvánosságot tárgyaló részekhez, mintegy folytatja az addigi gondolatmenetet. A szerző az értekezés záróakkordjaként a szociális riport szerepét, és az ennek nyomán keletkező mentális térkép elrendezését mutatja be, amivel tovább bővíti a nagyvárosi bűnözés értelmezési keretét és lehetőségeit. (A felhasznált irodalmakon kívül javasolom: Judith R. Walkowitz: *Urban Spectatorship*. In *City of Dreadful Delight. Narratives of Sexual Danger in Late-Victorian London*. Chicago, 1992. 15–39.).

Perényi Roland dolgozatát kitűnő értekezésnek tartom. Először azért, mert a szerző imponáló mennyiségű levéltári anyagot használ fel, alap kutatások elvégzésére

vállalkozik, amelyek külön-külön is hasznára lehetnek a magyar társadalomtörténet írásnak. Nagy szakirodalmi jártasságról tesz tanúbizonyságot magyar és nemzetközi vonatkozásban egyaránt. Képes arra, amire a hazai kutatók közül csak kevesen: a külföldi eredményeket nemcsak idézi és hivatkozta, hanem produktívan összeveti a magyar helyzettel. Az értekezés harmadik erénye, hogy kiváló felépítésű, logikus szerkezetű munka. Végül, de nem utolsó sorban Perényi elemzése komplex és sokoldalú, releváns kérdéseket vet fel, amelyekre önálló és meggyőző válaszokat ad. A dolgozat megállapításai, a szerző elemzéséből következő tézisek újszerűek és fontosak. Feltétlenül javaslom a monográfia mielőbbi publikációját magyar és idegen nyelven egyaránt. A kéziratot nagyon jó, előre haladott állapotúnak ítélem, amely – a fent említett tartalmi kiegészítéseken kívül – lényeges változtatást nem igényel.

Az értekezés magas színvonalú, jó stílusban megírt, koherens, logikus felépítésű, gondolatgazdag tudományos munka, amely tökéletesen megfelel a PhD disszertáció szakmai követelményeinek. Ajánlom tehát a Tisztelt Bíráló Bizottságnak, hogy Perényi Roland számára ítélje meg a doktori fokozatot.

Budapest, 2009. december 22.

VÁLASZ

BÓDY ZSOMBOR ÉS MÁTAY MÓNICA OPPONENSI VÉLEMÉNYÉRE

Előjáróban szeretném megköszönni mindkét opponensemnek az alapos munkát, amelyet terjedelmes disszertációm olvasásába fektettek. Egyúttal köszönöm elismerő szavaikat és segítő szándékú kritikai észrevételeiket, amelyeket igyekszem a szöveg esetleges kiadásra kerülésekor figyelembe venni. Az opponensi véleményekre adott válaszómban ugyanakkor szeretném a disszertáció néhány, az opponensek által kritikával illetett pontjával kapcsolatban megvédeni álláspontomat. Mivel a dolgozat elméleti-módszertani alapvetéseit nem érte kritika, ezért előbb röviden szeretnék kitérni a kutatás során felmerült problémákra, majd a disszertáció fejezetein sorban haladva tárgyalom az adott részeket ért kritikákat.

Ahogy azt opponenseim is kiemelik, a bűnözés társadalomtörténetének összefoglaló jellegű, monografikus feldolgozására Magyarországon eddig még egyik történelmi korszak esetében sem került sor. Bár az utóbbi időszakban egyre-másra születnek a témát érintő írások, ezek többnyire a jog- vagy büntetéstörténet felől közelítenek a forrásokhoz vagy mikroszintű elemzésekbe bocsátkoznak. Ez alól talán az egyetlen kivétel Bodó Béla – sajnos kizárólag angolul olvasható – könyve a tiszazugi gyilkosságokról. Nem véletlen tehát, hogy hazai előképek híján komoly hangsúlyt kapnak a dolgozatban az angol és német nyelvterületen született bűnözéstörténeti munkák, amelyek a legfőbb elméleti-módszertani inspirációt adták.

Ugyanakkor a bűnözés társadalomtörténeti elemzése disszertációmiban számos olyan rokon kutatási területet – mint például a szociális gondoskodás működése, a sajtó, nyilvánosság és a nagyvárosi tömegkultúra kapcsolatának kérdése, a társadalom peremén élők helyzete, Budapest térbeli fejlődésének sajátosságai és általában véve a századfordulós Budapest társadalomtörténete – érint, ahol a magyarországi

társadalomtörténet-írásnak még komoly lemaradásai vannak. Így aztán a kutatás során többször is szembesültem azzal a problémával, hogy egy-egy kérdés feldolgozásakor az említett területeken még csak az alap kutatások sem történtek meg, ezért a források feldolgozásakor a disszertáció témájához érintőlegesen kapcsolódó témákban is önálló kutatásokat kellett végezni. Nagyrészt ennek is köszönhető, hogy a dolgozat bizonyos fejezetek – különösen a sajtó statisztikai feldolgozását tárgyaló V. – esetében egyfajta módszertani kísérletnek tekinthető. Részben ebből adódik a dolgozat azon sajátossága, hogy felvet ugyan több, a szűkebb témán túlmutató történeti problémát is, ám ezek teljes körű feltárását nem viszi végig, ezt nem tekinti – nem is tekintheti – céljának. Mivel a disszertációt már a kutatás megkezdésekor sem kizárólagosan bűnözéstörténeti munkának szántam, ezért a dolgozatnak ezen elvarratlan szálai jelölik ki további társadalom- és várostörténeti kutatásaim irányát.

Nagyrészt ennek is köszönhető a dolgozat azon, mindkét opponensem által említett hiányossága, hogy a bűnözés politikai-társadalmi kontextusa, valamint a korszakra jellemző társadalomreformeri eszmék elemzése nem kap elég teret. Mivel e témák önmagukban is kitöltenének egy-egy doktori disszertációt, ezért inkább azt a megoldást választottam, hogy a dolgozat vonatkozó fejezeteiben utalásszerűen foglalkozom a kérdéssel. Hasonlóan utalásszerű maradt a más európai és amerikai városokkal történő összehasonlítás is, amit Mátay Mónika is hiányolt. A disszertáció befejezésekor különösen egy, a korabeli Berlinnel történő összehasonlítás látszott indokoltnak, erre azonban mindeztidáig nem volt lehetőségem. Bízom benne, hogy a disszertációban ismertetett eredmények segítségével ebben az irányban is tovább tudok haladni kutatásaim során.

A dolgozat bűnügyi statisztikákat elemző fejezete kapcsán Bódy Zsombor felveti a kérdést, hogy érdemes-e a dolgozatban tárgyalni, viszonylag rövid, kb. két évtizedet átölelő időszakra vonatkozóan vizsgálni egy olyan folyamatot – a bűnözés úgymond civilizálódását –, amelynek hatásai nagyobb időhatárokon belül vizsgálhatók. Úgy gondolom, hogy bár a kérdéses időszak valóban túl rövidnek tűnhet ehhez, az I. világháború utáni időszak kriminálstatisztikai munkáit – így például Pálosi Ervin vagy Hacker Ervin az általunk vizsgált időszakra is visszatekintő tanulmányait vagy Turcsányi Gyula 1929-ben megjelent *A modern bűnözés* című kézikönyvét – vizsgálva kiderül, hogy a világháború a bűnözéstörténet szempontjából is vízválasztónak tekinthető. Az úgynevezett intellektuális bűncselekmények társadalmi és jogi megítélése ugyanis komoly változásokon ment át a Horthy-korszakban. Míg a világháború előtt még viszonylag újak számítottak a bűnözés modernizációját jelentő intellektuális bűncselekmények, és jól látható, hogy a kriminológia és a nyilvánosság egyaránt kereste az új jelenség értelmezésének módját, addig a háború után már egyértelműen elítélte az ilyen típusú bűncselekményeket. A 19–20. század fordulója tehát egy olyan átmeneti időszakkal tekinthető, ahol a kialakulófélben lévő modern nagyvárosi társadalom nyújtotta lehetőségeket kihasználva megjelent már a modern bűnözés, de a társadalom még kereste az új jelenségre adandó válaszokat. S ha a dolgozatban a háború utáni idősokkal való összevetés nem is kapott elég hangsúlyt, mégis azt gondolom, hogy az időhatárok szűk mivolta ellenére is fontos volt a kutatás szempontjából elemezni a bűnözés civilizálódásának kérdését.

Bódy Zsombor hiányolta a statisztikai elemzés ezen pontjánál a bűnügyi számok és a főváros népességének alakulásával történő összevetést. A dolgozat ezen alfejezeténél az elsődleges cél annak bemutatása volt, hogy egymáshoz viszonyítva hogyan alakult az erőszakos, illetve az intellektuális bűncselekmények aránya. Tény, hogy a főváros lakosságának alakulása nem kap fontos szerepet a statisztikai elemzésben, ezzel szemben egy másik, a fejezet – és egyben az egész disszertáció – fő tézisét tekintve fontosabb változót, az egy rendőrré jutó városlakók számát legtöbbször szem előtt tartottuk.

A statisztikai elemzést követően elemzett konkrét esetek kapcsán Bódy Zsombor megkérdőjelezi a becsületsértési ügyek bűnözésként történő elemezhetőségét, mivel az ilyen típusú esetek a rendőrség beavatkozása nélkül, magánvádra kerültek a bíróság elé. Úgy gondolom, hogy éppen a becsületsértési, rágalmozási vagy testi sértési ügyek szolgálnak jó példával arra, hogy nem kizárólag azon ügyek sorolhatók a bűnözés körébe, ahol a hatalom és az érintett személyek (tettesek, sértettek, tanúk stb.) közötti interakcióban a rendőrség is részt vesz. Sokkal fontosabbnak tartom azt, hogy milyen volt a társadalmi megítélése a fent említett típusú ügyeknek. Annak, hogy az adott fejezetben elemzett eseteket – a szó jogi és erkölcsi értelmében egyaránt – bűnnek tekintették, egyik biztos jele az, hogy a büntetőtörvénykönyv és az igazságszolgáltatás is ekként kezelte őket, s az ilyen típusú esetek is a bűnügyi statisztikákban kaptak helyet. Másrészt a becsületsértési és rágalmozási ügyek budapesti gyakorisága is a vizsgált korszak korábban említett átmenetiségének tézisét támasztja alá. Egy olyan társadalomban ugyanis, ahol a becsület, a tisztesség egyike a legfontosabb értékeknek, az ilyen típusú esetek számának változása az adott érték fontosságának megkérdőjeleződését, vagy legalábbis társadalmi megítélésének változását jelezheti. A századfordulós Budapesten ez a jelenség figyelhető meg az újonnan létrejövő lakóhelyi mikroközösségeken belül és a városlakók köztéri viselkedési módjain is, amint azt a dolgozatban elemzett példák is mutatják.

Az 1896-ban kiadott „rovott múltúak” listájának elemzése kapcsán mindkét opponensem hiányolja az adatok finomabb, több változó mentén történő elemzését. A meglévő adatbázis valóban lehetőséget ad rá, adott helyen azonban a terjedelmi korlátok miatt nem volt erre mód. A forrás ugyanakkor szinte önmagában is megér egy monografikus elemzést, amire a későbbiekben remélhetőleg sort tudok keríteni.

A bűnözés térbeli elhelyezkedésével foglalkozó fejezet kapcsán merült fel az a kritika, hogy nem foglalok egyértelműen állást a városi tér diszkurzív illetve fizikai mivoltát illető kérdésben. A budapesti bűnözés térszerkezetét vizsgáló fejezetnek, s vele együtt a századfordulós szociális riportokat hasonló szempontból elemző későbbi fejezetnek éppen az a legfőbb elméleti mondanivalója, hogy e két fogalom nem választható szét egymástól egyértelműen. Úgy gondolom, hogy a kétfajta megközelítés egymással párhuzamos és állandó párbeszédben van egymással: a városi térszerkezet meghatározza a városi térről alkotott mentális térképeket, ugyanakkor ez fordítva is igaz: a városról alkotott „térkép a fejben” befolyásolhatja a városfejlődést. Egy mai példával lehet talán legjobban illusztrálni a kétfajta megközelítés kölcsönhatását. A főváros VIII. kerületéről alkotott mentális térképet többnyire negatív értékítéletek határozzák, határozták meg. A kerület fizikai valóján végbemenő átalakulás azonban –

városrehabilitáció, új városrészek kiépülése, közterek felújítása – részben már a jelenben is a városrész megítélésének változásához vezet. Nem volt ez másképp a századfordulós Budapesten sem. Miközben a különböző építési övezetek többé-kevésbé kijelölték azon városi tereket, ahol nagy valószínűséggel munkásnegyedek vagy nyomornegyedek jöttek létre, ezzel befolyásolva az adott térről alkotott társadalmi diskurzust, eközben a városi középosztályok mentális térképén mégsem jelent meg minden ilyen városi tér a „nyomor és bűn fészkeként”.

Mindkét opponensemnek köszönöm a sajtóelemzést ért kritikákat és javaslatokat, melyeket igyekezni fogok a dolgozat átdolgozásakor megfogadni, és az erre vonatkozó megállapításaimat pontosítani. Amint azt válaszom elején is említettem, a disszertációnak ez a része az, amelyik módszertani szempontból a leginkább kísérleti jellegűnek tekinthető. Ugyanakkor meg kell említenem, hogy a dolgozattól Bódy Zsombor által hiányolt mélyebb szövegelemzés a szociális riportokkal kapcsolatban egy másik, nem kifejezetten a bűnözésre koncentrált kutatásom kapcsán már folyamatban van. Mátay Mónika azon kérdésére, miszerint a szenzációs bűnügyek fogyasztása ugyanúgy univerzális gyakorlat volt-e, mint például a kávéházba járás vagy az operett-látogatás, az ide vonatkozó átfogó kutatások hiányában nem tudok egyértelmű választ adni. Annyi mindenesetre részben saját kutatásaimra, részben más történészek megfigyeléseire alapozva elmondható, hogy a középosztályi olvasáskultúrában ugyanúgy helyet kaptak a népszerű lektúrák, sőt ponyvák, mint a „magas kultúrát” képviselő szerzők művei. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy mindkét típusú olvasmány ugyanolyan megítélésben részesült, mégis, ha sokszor „titokban” is, de a nagyvárosi társadalom széles rétegei részt vettek a populáris kultúra termékeinek, így a bűneseteket leíró ponyvák, újsághírek és riportkönyvek fogyasztásában.

Szintén Mátay Mónika morális pánikra vonatkozó felvetéseivel kapcsolatban egyet értek abban, hogy a morális pánik egyik fő médiuma a sajtó, azt azonban már vitatom, hogy a maga sajtó volna a jelenség okozója is. Amint azt a kérdéskör szakirodalmát összefoglaló tanulmányában Kitzinger Dávid (*A morális pánik elmélete*. Replika 40 [2000. június] 23-48. old.) is hangsúlyozza, a morális pánik bekövetkeztéhez bizonyos társadalmi feltételeknek – mint például a társadalmi rendet fenyegető csoportokkal szembeni egységes elítélő vélemény megléte – adottnak kell lenniük, a sajtó pedig „mindössze” ráerősít e tényezőkre. A másik oldalról persze nagyon nehezen mérhető a morális pánik jelensége más forrásokkal, mint a sajtó tudósításai. A személyes jellegű források, naplók, visszaemlékezések ritkán tartalmaznak erre vonatkozóan információkat, így a jelenség szinte kizárólag makroszinten elemezhető. Vannak azonban olyan jelek, amelyek utalhatnak a morális pánik meglétére egy adott társadalomban. Ilyenek például a büntetőjogi változásokról szóló heves viták vagy éppen a büntetőtörvényekben történt hirtelen változtatások. Így tehát bizonyos értelemben az első, s még inkább a megrögzött büntetettek szigorított dologházba utalását lehetővé tevő 1928-as második büntetőnovella is a társadalomban meglévő morális pánik jeleként értékelhető.

Az adott társadalmon belül meglévő feszültségek, konfliktusok másik jelét a társadalom morális állapotát fenyegető csoportok elleni nyilvános erőszak jelentheti. Több európai és amerikai városban figyelhető meg, hogy a feldühödött tömegek az utcán vagy a bírósági tárgyalás alatt meglincselik egy-egy nagy port kavart bűneset

elkövetőjét. Budapesten az általam vizsgált időszakban erre nagyon ritkán találunk példát, inkább a vidéki sajtóhírekben olvashatunk a tömegek önbíráskodásáról. Összefoglalva tehát elmondható, hogy kevés jel mutat arra, hogy a budapesti bűnözés társadalmi megítélésében a századfordulón a morális pánik meghatározó lett volna. Részben saját, részben mások erre vonatkozó kutatásai ugyanakkor arra mutatnak, hogy a morális pánik a Horthy-korszakban a bűnözésről szóló diskurzust annál inkább meghatározta.

Végezetül szeretném még egyszer megköszönni opponenseimnek dolgozatom alapos elemzését. Igyekszem megfogadni tanácsait, s az általuk felvetett szempontok szerint kiegészíteni munkámat.

Budapest, 2010. április 13.

KÖNYVISMERTETÉS

„Es tu scholaris” Ünnepi tanulmányok Kubinyi András 75. születésnapjára. Szerk.: *F. Romhányi Beatrix – Grynaeus András – Magyar Károly – Végh András*. Monumenta Historica Budapestinensia XIII. Budapest: Budapesti Történeti Múzeum, 2004.

Kubinyi András 70. születésnapját a szakma nagy odaadással, és egy reprezentatív magyar, német illetve angol nyelvű tanulmánykötet kiadásával ünnepelte meg 1999-ben. („Quasi liber et pictura”. Tanulmányok Kubinyi András hetvenedik születésnapjára — Studies in honour of András Kubinyi on his seventieth birthday. Szerk.: *Kovács Gyöngyi*. Budapest: ELTE Régészettudományi Intézet, 2004.) 2004-ben a szakma egy szűkebb köre, a tanítványok állítottak össze egy kötetet, hogy azzal tisztelegjen az immáron 75 éves Tanár úr előtt. A bevezetésben az ünnepeltet egykori munkahelyének, a Budapesti Történeti Múzeumnak főigazgatója, Bodó Sándor köszönti elsőként, s a gazdag életút felvázolása után még megírandó Kubinyi művek témáit sorolja. Egykori tanítványok személyes emlékek egy csokrárt nyújtják át. Majd Engel Pál ajánlását olvashatjuk, melyet Kubinyi Andrásnak a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjának választásához írt 2001-ben. Ebben Engel összefoglalja a jelölt két fő érdemét; a késő középkori Magyarország modern szemléletű gazdaság-, társadalom- és intézménytörténetének megalapozását, valamint a középkori régészet oktatásának új alapokra helyezését. (9.) A kötet szerzői ennek megfelelően a középkori régészet valamint a későközépkori gazdaság- és várostörténet köré rendezik írásait. A kiadvány bevezető részét a majdnem 150 tagú Tabula Gratulatoria zárja, mely az egész országból és a határon túlról is sorol fel tisztelgőket.

Az első tanulmányban a középkori királyi palota építéstörténetét vizsgáló kutató, Magyar Károly: Adatok a budai István-torony kérdésköréhez címmel vizsgálja a középkori budai palota feltárt maradványai közül az első, úgynevezett „Istvánvár” építészeti együttesét. Írásában bizonyítja, hogy ez a kifejezés elírás következtében igazából István úr tornyát jelenti. Típusa Bergfried, azaz öregtorony, ami rendszerint a vár legerősebb és legmagasabb építménye, a védelmi rendszer legfontosabb pontja volt. Tanulmányában továbbgondolandó kérdések sorát teszi fel (a torony építésének ideje, emeleteinek száma, az építető személye), írását gazdag képanyag illusztrálja.

F. Romhányi Beatrix a középkori mindennapok szerves részét képező vallásosságot kutatja Söptei Péter 15. századi kancelláriai jegyző élete kapcsán „Meretur vestre devocionis affectus... „Egy vallásos középkori budai polgár – Söptei Péter kancelláriai